

1. Ведіна В. П. «Прадавня легенда» і її автор [Ю. І. Крашевський] : післямова / В. П. Ведіна // Крашевський Ю. І. Прадавня легенда : роман з життя у IX ст. – К. : Держлітвидав, 1960. – С. 398–406.
2. Воронкова И. С. Освоение «чужой» действительности с позиций концептуализации и категоризации мира / И. С. Воронкова // Слово и текст в культурном сознании эпохи : сб. науч. тр. – Вологда : Легия, 2010. – Вып. 6. – С. 7–11.
3. Крашевский Ю. И. Старое предание : роман из жизни IX века / Юзеф Игнаций Крашевский ; пер. с пол. Е. М. Рифтиной. – М. : ГИХЛ, 1956. – 380 с.
4. Оляндер Л. К. Волинський текст в українській та польській літературах (XIX–XX ст.) : монографія / Л. К. Оляндер. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – 236 с.
5. Петриченко Н. Українська, польська та російська проза першої половини XIX ст. (діалогізм, конвергенція, оповідність) / Надія Петриченко. – К. : Ун-т «Україна», 2009. – 416 с.
6. Радишевський Р. П. Рецепція Ю. І. Крашевського в Україні / Р. П. Радишевський // Київські полоністичні студії : зб. наук. пр. – К. : [б. в.], 2003. – Т. V. – С. 233–242.
7. Словацкий Ю. Избранные сочинения. В 2 т. Т. 2 / Юлиуш Словацкий ; пер. с пол. ; под общ. ред. М. Ф. Рильского. – М. : Худож. лит., 1960. – 702 с.
8. Zaturski Z. Stara baśń (komentarz) / Z. Zaturski. – Lwów : Spółka Wydawnicza «Vita», 1930. – 48 s.

Мусій Валентина. Опозиція «своє – чуже» у романі Ю. І. Крашевського «Прадавня легенда». Стаття присвячена дослідженню особливостей картини слов'янського світу в історичному романі Ю. І. Крашевського «Прадавня легенда». Особливу увагу приділено вивченню відображення процесу змін у розумінні персонажами змісту категорії «своє» як того, що відповідає колективному духу загальнонаціональних традиційних цінностей. Опозиція «своє – чуже» вивчена на різних рівнях. Їй належить центральна роль у характеристиці відносин між слов'янами та німцями, розкритті відносин усередині колективу, процесі прийняття єдиної для слов'ян релігії. Простежено зв'язок між «Прадавньою легендою» Ю. І. Крашевського та «Ліллою Венедою» Ю. Словацького як ланками двох циклів творів про історію Польщі від давнини до XIX ст. Встановлено, що обидва автори спиралися на однакові легендарно-міфологічні джерела, обидва показали трагічні наслідки розладу в колективі, обидва зосередилися на опозиції «слов'янське – іноземне». Однак у романі Крашевського значну увагу приділено також художньому пізнанню соціальних процесів.

Ключові слова: роман, романтизм, реалізм, історизм, народність.

Musiy Valentina. Opposition “Own – Alien” in Yu. I. Krashewsky’s Novel “The Old Legend”. The article is devoted to the study of the peculiarities of the picture of Slavic world in Yu. Krashewsky historical novel “The Old Legend”. Special attention is paid to the changes in the understanding of the category “own” as appropriate to the collective spirit of traditional values. The opposition “own – alien” is studied at different levels. It plays a central role in the description of relations between Slavs and Germans, in the disclosure of social relations within the collective, in artistic cognition of the beginnings of the process of adoption to unified with other Slavic peoples religion. The relationship between “The old Legend” by J. Krashewsky and “Lilla Veneda” by J. Slowacki as the links of the two cycles of works about the history of Poland from ancient times till XIX century was traced. The paper offers a view that both authors relied on the same mythological and legend sources, both showed a tragic consequences of the lack of unity in the collective, both focused on the opposition “Slavs – people of other tribes”. But novel by Krashewsky is also a result of the artistic cognition of social processes in Slavic collective.

Key words: novel, romanticism, realism, historicism, artistic cognition of national specificity.

Стаття поступила в редколлегию
09.04.2014 г.

УДК 821.161.2«18-19»

Віталій Назарець

Теоретичні рефлексії жанру послання в сучасних літературознавчих дослідженнях

У статті досліджено дискусійні питання визначення жанрово-родової належності послання, систематизовано та узагальнено теоретичні рефлексії жанру послання в працях літературознавців XX ст. Аналіз специфіки художнього феномену послання дав змогу виявити його домінуючі жанрові ознаки: настанову на діалог між

автором та його адресатом; зазначеність в тексті твору обох учасників діалогу; специфічну комунікативну організацію, реалізовану у вигляді уявного діалогу; наявну у тексті вказівку на явну або приховану адресацію; особливу композиційну побудову тексту.

Ключові слова: поетичний рід, ліричний жанр, послання, діалогічна організація, адресат.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання жанрової специфіки лірики чи не найбільш дискусійне у сучасному літературознавстві. Полеміку часто викликає не лише художній статус окремого ліричного твору, а й генологічна визначеність лірики у цілому, зокрема розглянута у контексті теорії її жанрової «атрофії» (праці С. Аверинцева, М. Андрєєва, П. Грінцера, Г. Маркевича, О. Михайлова, В. Сквозникова та ін.). У сучасному літературознавстві поживаються тенденції, пов'язані зі спробами своєрідної «реабілітації» жанрового статусу ліричного твору, виокремлення більш або менш чітких його генологічних ознак. **Мета** статті – систематизувати теоретичні рефлексії жанру послання в сучасних літературознавчих дослідженнях, а також розробити власну теоретичну модель жанрової організації послання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Жанрову невизначеність послання, його здатність легко пристосовуватися до генологічних ознак інших ліричних жанрів констатували майже всі теоретики епохи романтизму, більшість з яких виступали і як поети, засвідчуючи генологічні метаморфози жанру послання власною поетичною практикою. Жанровий універсалізм послання зауважують й сучасні літературознавці: «Послання ніколи не вимагало чітко зафіксованої поетичної форми, адже воно могло бути сонетом і стансами, одою та епіграмою. Формальна жанрова ознака полягає лише у тому, що воно більшою чи меншою мірою уподібнюється листу» [3, с. 97]. Здатність послання змінювати свій «жанровий вигляд», пристосовуватись до генологічних ознак інших поетичних форм, утім, зовсім не означає, що саме воно позбавлене чітких жанрових орієнтирів. Так, не заперечуючи здатність послання адаптуватися до генологічних ознак інших ліричних жанрів, російська дослідниця Л. Кіхней, з іншого боку, чітко відмежовує у посланні власне його відмінні ознаки: «Якщо, враховуючи широкий спектр різних поглядів, усе ж спробувати сформулювати загальну жанрову характеристику послання, то у ньому, на нашу думку, варто було б акцентувати такі аспекти. Послання – це віршований твір, розрахований на цілком певного реального адресата (індивідуалізованого або узагальненого), названого у самому тексті твору. Головною у посланні є настанова на «діалог» з адресатом на ту або іншу, актуальну для автора тему (предметом розмови можуть бути взаємостосунки кореспондентів, їхні життєві та творчі погляди, філософські, естетичні, суспільно-політичні проблеми). Адресат послання може бути названий безпосередньо (експліцитно) – у назві, в іменному зверненні, а також опосередковано (імпліцитно). В останньому випадку вказівка на нього міститься в самій художній структурі твору і виявляє себе через звернення, заклики, прохання і т. п., а також через передбачуване знайомство адресата з неповторно-своєрідною ситуацією, зображеною у творі. Послання як жанр визначається саме настановою на діалог з адресатом. Цим воно відрізняється від інших суміжних жанрів, які також припускають конкретну адресацію, але мають власне функціональне призначення, яке визначає їх жанрову суть (у літературі XVIII ст.: похвала – в оді, висміювання – в сатирі, в епіграмі і т. д.). Сатиричні або одичні елементи з'являються у посланні відповідно до статусу, який приписується адресату, що створює ілюзорну жанрову невизначеність послання і його здатність імітувати ознаки інших жанрів» [5, с. 19–20].

Як і Л. Кіхней, більшість теоретиків у ролі головної відмінної жанрової ознаки послання відзначають реалізований у його художній структурі фактор адресації, який створює відповідну, притаманну саме для цього жанру комунікативну ситуацію. Фактор адресації, на думку А. Боровської «є жанрово визначальним, таким, що дає змогу провести межу між діалогічною лірикою і формами послання, присвяти і листа. Діалогічна поетика послання і суміжних жанрових форм передбачає емпатичний монолог, звернений до адресата. Формально адресація виявляється у заголовковому комплексі, в системі апелятивів, риторичних конструкцій та ін., тобто у такій естетичній організації, яка сугестивно впливає на конвенційно залучених слухачів. Діалогічна інтенція і супутня їй авторська емоційність виступають головними жанроутворювальними факторами, що організують структуру та словесну тканину адресованих поезій, як послань (з експліцитною адресацією), так і присвят (з імпліцитною адресацією)» [2, с. 17].

Діалогічна настанова, введена автором у художньо-комунікативну структуру його ліричного твору, виступає у ролі домінантної генологічної ознаки не тільки для жанру послання, а й для усієї

адресованої лірики загалом. На думку Є. Дмитрієва, «адресовані жанри за усієї їхньої “гнучкості” майже не суміщуються з інтроспективними жанрами: любовною медитацією або елегією, навіть за наявності конкретного адресата. Основою любовних монологів є не настанова на спілкування, а рефлексія почуття ліричного героя, аналіз його внутрішнього світу, який інколи реалізується опосередковано – через “сферу буття” іншого індивіда. Настанова на спілкування є основним формоутворювальним фактором, що організує структуру та словесну тканину адресованих жанрів. Їх зміст завжди “обернений” до адресата, зорієнтований на його сприйняття. Авторське висловлювання – не тільки “про присутнього”, а й до присутнього, який може відповісти автору, – це висловлювання, яке “очікує” відповідної реакції. Ось чому на перший план в структурі адресованих жанрів висувуються риторичні фігури та інші формальні показники спілкування, які немовби передбачають реакцію-відповідь співрозмовника. Ймовірно, уся структура ліричного висловлювання була б інакшою, якби не передбачала уявну особистість кореспондента, слухача, читача. Сильова система стає “розімкнутою”. Автор може безпосередньо трансформувати чуже слово; перефразувати текст адресата, створити імітацію його стильової манери і т. п. Звідси – особлива семантична насиченість ліричного висловлювання в адресованому поетичному тексті» [4, с. 321].

У теоретичних рефлексіях жанру послання сучасні дослідники намагаються не лише протиставити його в генологічному аспекті іншим ліричним формам, а й виокремити комплекс його внутрішніх, тобто жанроутворювальних ознак, тим самим пропонуючи певну типологічну модель жанрової організації послання. Теоретичні аргументи та базові принципи, з якими дослідники підходять до вирішення цієї проблеми, дещо різняться. Як відомо, будь-яка типологічна модель жанру, як його узагальнена теоретична суть, у своїй першооснові усе ж таки спирається на конкретно-історичний матеріал, а точніше, на історичні видозміни та модифікації жанру, які з найбільшою певністю дають змогу виділити факультативні, «необов’язкові» і домінантні, «незмінні» його ознаки, що утворюють свого роду канон або, іншими словами, інваріантну модель жанру. Зрозуміло, що найбільш ідеальними з погляду «чистоти жанру» будуть такі історичні періоди його розвитку, в яких цей розвиток відбувався найбільш інтенсивно й оптимально. Саме такими логічними міркуваннями найчастіше мотивують дослідники характер та специфіку розроблених ними структурно-семантичних моделей жанру послання. Додатково ця теза аргументується також тим, що історичні періоди найвищого розвитку послання закономірно виявляються й найбільш дослідженими, а це, у свою чергу, створює сприятливий ґрунт для широких теоретичних узагальнень. Саме в такому теоретичному контексті вибудовує свою типологічну модель жанрової організації послання В. Рум’янцева: «Складаючи модель послання, ми керувалися дослідженнями літературознавців Б. Томашевського, Ю. Лотмана, М. Степанова, В. Грехнева, Ю. Стенніка, Л. Кіхней, Л. Гінзбург, Є. Дмитрієва, М. Гаспарова. З’ясувалося, що найбільш дослідженою формою послання є дружнє, причому переважно пушкінського часу, тому у нашій моделі знайшли відображення переважно ознаки дружнього послання. Зрештою ми отримали таку картину: а) жанроутворювальними ознаками послання виступають: автобіографічне «я»; звернення до адресата; домашня семантика. Послання – вільний перебіг думок, невимушена розмова; б) композиційним стрижнем послання є: композиційна свобода; гра на предметному та метафоричному значеннях образу; тематичні перебіги між реальним та ідеальним планами; стильова мішанина» [7, с. 22].

З дещо іншою історичною мотивацією до вирішення цієї проблеми підходить С. Артемова, яка вважає, що найбільш оптимальним для побудови типологічної моделі жанру послання є не романтичний, а класицистичний його літературний інваріант: «Таким чином, для жанру ліричного послання притаманна чітка жанрова домінанта: настанова на діалог, створення ілюзії відокремленого від іншої аудиторії дискурсу. Домінанта визначає і структурні ознаки (“носії жанру”) класицистичного послання. По-перше, це актуалізована у тексті (у ньому самому і / або в заголовковому комплексі) комунікативна ситуація “я – ти”, при цьому “персонажі” внутрішньотекстового епістолярного дискурсу – відправник листа і особливо його отримувач – вказані в тексті. Якщо адресат – реальна особа, то називається його ім’я, вказуються ініціали або подається інше (можливо, емпатичне, але обов’язково упізнаване ним самим) найменування. Якщо адресат послання узагальнений (поет, читач), то він персоніфікується і наділяється певними рисами, які відрізняють його від іншої читацької аудиторії. Якщо адресат умовний, то у посланні наголошується його “реальність” як співрозмовника і місце у духовному світі автора, адресат наділяється біографічними та психологічними характеристиками, отримує “тілесність” і можливість бути учасником ідеальної комунікації. У будь-якому

разі адресат наділений індивідуальною біографією (реальною або вигаданою), яка відрізняє його від інших і дає змогу об'єктивувати успішну комунікацію.

Друга структурна ознака послання – відправник і адресат завжди на межі умовно-літературного і реально-побутового контекстів. Текст послання завжди “мерехтить” на межі літературної умовності і побутової реальності.

Третя ознака жанру – інтимізація світу адресата і адресанта, відокремленість їх від іншої аудиторії. Відправником передбачено, що дискурс отримувача має той самий код, що й у нього – у співрозмовників має бути спільний код і «загальна пам'ять», необхідні для успішної комунікації. При цьому дискурс послання інколи містить натяки, які залишаються незрозумілими для іншої читачької аудиторії; у такому разі не закодовані імпліцитним адресатом факти стають додатковими маркерами адресації послання конкретній особі, яка має код для дешифрування» [1, с. 11].

Інший метод для побудови типологічної моделі послання обрала дослідниця творчості Й. Бродського І. Романова. Вона спробувала виділити жанроутворювальні ознаки послання з погляду загальних закономірностей його структурно-комунікативної організації, без урахування літературної специфіки його історичного розвитку: «Через деяку розпливчатість жанрових ознак послання ми поставили перед собою завдання на основі емпіричних спостережень виділити більш конкретні структурні ознаки послання. До них належать: 1) наявність у назві або в самому тексті слова “лист” або його синонімів; 2) дистантна комунікація, за якої адресат не може безпосередньо сприйняти звернене до нього мовлення; 3) вказівка на письмову форму мовлення; 4) вказівка на більш або менш конкретного адресата або звернення до нього; у ролі адресата може виступати людина, група осіб, літературний або міфологічний персонаж, певний предмет; 5) наявність апеляції до адресата або до інших сил у зв'язку із адресатом; 6) наявність образу адресанта; 7) вказівка на безпосередню і/або зворотню адресу; 8) вказівка на привід для написання послання.

Тематика послання, випадок, з приводу якого воно створюється, визначають тип послання і можливість його кореляції з іншими віршованими жанрами.

Серед виділених ознак 1-ша, 2-га, 4-та, 6-та структуроутворювальні, домінантні, інші – суцесивні. Наявність або відсутність у вірші великої кількості ознак, включаючи передусім домінантні, дає змогу віднести його до центру жанру або його периферії» [6, с. 21–22].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, враховуючи моменти єдності та розбіжності в теоретичних підходах різних дослідників до побудови типологічної моделі жанрової організації послання, можна говорити про те, що у ролі домінантних ознак жанру виступають: 1) актуалізована у творі ситуація адресованості, настанови на діалог між автором (адресантом) та його адресатом; 2) обов'язкова зазначеність в тексті твору обох учасників діалогу, тобто і його відправника, й отримувача; 3) наявна у тексті специфічна комунікативна організація, розрахована на опосередкованість сприйняття змісту адресованого потенційним адресатом, тому (через неможливість реального спілкування у фактичному часі) реалізована у вигляді уявного діалогу, який імітує безпосереднє, живе спілкування; 4) наявність у тексті (найчастіше у його заголовку) вказівок на безпосередню або приховану адресацію; 5) композиційна побудова тексту з опорою на використання форм «зверненого слова». До факультативних ознак послання можна віднести: 1) тематично-стильову організацію змісту та форми адресованого тексту (неканонізовану, порівняно вільну від притаманних іншим жанрам досить жорстких тематично-стильових вимог, саме вона є тією основою, завдяки якій послання легко вступає в різноманітні конфігурації жанрових сполук з іншими поетичними формами, більш або менш органічно пристосовуючись до них, чи, навпаки, пристосовуючи їх до себе); 2) чітку адресованість ознак родової належності форми, в якій відбувається комунікація (зміст адресованого може реалізуватися як у формі ліричного монологу відправника, так і у формі епічної оповіді, драматизованого діалогу, або ж у вигляді контамінації усіх цих трьох форм); 3) наявність у тексті твору елементів так званої «домашньої семантики», тобто своєрідного коду, інформації, наперед і безумовно відомої відправнику й адресату, що, з одного боку, є умовою успішності комунікації, її цілковитої обопільної зрозумілості, з іншого – запорукою можливості використання потенційної недомовленості, натяків, підтексту, мотивованих, скажімо, певним ідеологічним контекстом або інтимними обставинами стосунків двох сторін, які небажані для загального оприлюднення; 4) вказівку на обставини, які стали приводом для звернення автора до його адресата, їх час та місце; 5) більшу чи меншу предметну деталізацію змісту адресованого (інтер'єрних, портретних, пейзажних елементів та форм їх фабульної, часово-просторової окресленості).

Таким чином, послання як тематичний різновид ліричного твору має й чітко окреслену жанрову структуру, яка може бути змодельована у вигляді сукупності генетичних ознак, що, залежно від історико-літературного контексту або стильових уподобань автора, можуть виявляти себе і в домінуючій, і у факультативній позиції.

Джерела та література

1. Артемова С. Лирическое послание в литературе XX века: поэтика жанра : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / Артемова Светлана Юрьевна ; Твер. гос. ун-т. – Тверь, 2004. – 18 с.
2. Боровская А. Жанровые трансформации в русской поэзии первой трети XX века : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.01 / Боровская Анна Александровна ; Астрахан. гос. ун-т. – Астрахань, 2009. – 46 с.
3. Давыдова Т. Теория литературы : учеб. пособие / Т. Т. Давыдова, В. А. Пронин. – М. : Логос, 2003. – 232 с.
4. Дмитриев Е. Фактор адресации в русской поэзии XVIII – начала XX вв. : дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.01 / Дмитриев Евгений Владимирович ; Междунар. независимый эколого-политолог. ун-т. – М., 2004. – 348 с.
5. Кихней Л. Стихотворные послания в русской поэзии начала XX века : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.02 / Кихней Любовь Геннадьевна ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 1985. – 175 с.
6. Романова И. Поэтика Иосифа Бродского: лирика с коммуникативной точки зрения : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.01.01 / Романова Ирина Викторовна ; ГОУ ВПО «Смоленский государственный университет». – Смоленск, 2007. – 44 с.
7. Румянцева В. Поэтика послания в структуре стихотворного фельетона середины XIX века / В. Н. Румянцева // Вестник ОГУ. – 2008. – № 11. – С. 22–26.

Назарец Виталий. Теоретические рефлексии жанра послания в современных литературоведческих исследованиях. Статья посвящена исследованию одной из жанрово-тематических разновидностей адресованной лирики – стихотворному посланию. Адресованная лирика рассматривается как сверхжанровое образование, которое включает в себя лирические произведения с подчеркнутой диалогической установкой, рассчитанной на коммуникацию с внутритекстовым адресатом (стихотворное письмо, поэтическое послание, посвящение). В статье исследуются дискуссионные вопросы определения жанрово-родовой принадлежности послания, систематизируются и обобщаются теоретические рефлексии жанра послания в трудах украинских и русских литературоведов XX вв. Анализ специфики художественного феномена послания позволил выявить его доминантные жанровые признаки: установку на диалог между автором и его адресатом; обозначенность в тексте произведения обоих участников диалога; специфическую коммуникативную организацию, реализованную в виде воображаемого диалога; включенное в текст указание на прямую или скрытую адресацию; особое композиционное построение текста.

Ключевые слова: поэтический род, лирический жанр, послание, диалогическая организация, адресат.

Nazarets Vitaliy. Theoretical Reflections of the Genre of Message in the Modern Literary Investigations. This article deals with research of one of the genre-thematic variety of addressed lyrics – poetic epistle. Addressed lyrics is considered as supergenre formation which includes lyric works with accented dialogic aim oriented on communication with intratextual addressee (poetic letter, poetic epistle, dedication). The debatable questions of the message genre and gender belonging, the theoretical reflections of the message genre in the works of Ukrainian and Russian specialists of XX centuries are investigated. The analysis of the message artistic phenomenon peculiarity allowed to find out its dominant genre characteristics: directive to a dialog between an author and his addressee; definition of both participants of a dialog in the text; specific communicative organization, realized as an imaginary dialog; present in a text direction on the direct or secret addressing; special text contextual construction.

Key words: poetic gender, lyrical genre, message, dialogic organization, addressee.

Стаття надійшла до редколегії
24.04.2014 р.

УДК 821.161.2.09

Ігор Ольшевський

Дитинство і юність Тараса Шевченка: містична боротьба за майбутнього Поета

У статті розкрито особливості початку формування творчих нахилів та зародків соціального протесту у свідомості юного Тараса Шевченка як передумов виконання визначеної для нього Богом Місії Будителя